

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2013.4.91

ABSTRACT

This paper seeks to answer the following questions: What are the typical family life-forms in the Hungarian elite, and how do they contribute to the careers of elite members? The roles played by class background, education, institutional career and network capital in entering the elite are well mapped in elite sociology. The role of marriage and family is far less researched and usually appears only in social history literature. I assume that marital relationships play an important role in reaching, maintaining and transmitting elite positions. The spouse may serve as an additional resource for an elite member, whether they pursue a traditional two-person career or act as a modern 'power couple'.

Keywords: elite, family, career, marital relationship

ABSZTRAKT

Tanulmányomban a következő kérdésre kívánok választ találni: Melyek a tipikus párkapcsolati formák a magyar elitben, és mitől függ, hogy az elit tagjai melyikben élnek? A párkapcsolati típusok vizsgálatának segítségével egyrészt az elit kiválasztódásának egy korábban kevésbé kutatott tényezőjét tárhatjuk fel, másrészt a mai magyar társadalomban fennálló nemek közötti egyenlőtlenségek mélyebb megértéséhez is hozzájárulhatunk. Elit survey-k adatai alapján vizsgálom a különböző párkapcsolati formák elterjedtségét és stabilitását két évtizeden (1988-2009) és három elitzegmensben (politikai, gazdasági és kulturális elit) keresztül. Áttekintem az elitfelvételek párkapcsolatokkal és az elit tagjainak partnereivel kapcsolatos adatait, majd a két tipikus párkapcsolati típus, a vegyes kapcsolattípus valamint a kettős karrierre épülő kapcsolattípus elterjedtségét magyarázó tényezőket keresem.

Kulcsszavak: elit, család, karrier, párkapcsolat

¹ MTA TK Szociológiai Intézet

1. BEVEZETÉS

Az elitszociológia részletesen vizsgálja a származás, az iskolázottság, az intézményi karrier és a kapcsolati tőke elitbejutásban játszott szerepét, a házasság és a család jelentősége azonban sokkal kisebb; főként csak a társadalomtörténeti szakirodalomban jelennek meg. Ha leszámítjuk a hírességek és időnként a politikusok magánéletéről szóló újságcikkeket, a magyar elit párkapcsolatairól is elég keveset tudunk. Pedig a párkapcsolat, a házasság jelentős szerepet játszik az elit pozíció elérésében, fenntartásában és átörökítésében.

Tanulmányomban a következő kérdésre kívánok választ találni: Melyek a tipikus párkapcsolati formák a magyar elitben, és mitől függ, hogy az elit tagjai melyikben élnek? A párkapcsolati típusok vizsgálatának segítségével egyrészt az elit kiválasztódásának egy korábban kevésbé kutatott tényezőjét tárhatjuk fel, másrészt a mai magyar társadalomban fennálló nemek közötti egyenlőtlenségek mélyebb megértéséhez is hozzájárulhatunk. Lehetséges, hogy az elit, vagy annak egyes csoportjai életmódjukkal mintaadóként, trendelőfutárként szolgálnak más társadalmi csoportok számára (Kovách 2011). Az is lehet azonban, hogy az elit tagjai a család, a párkapcsolatok terén más társadalmi rétegeknél konzervatívabban viselkednek (Coltrane 2004).

Tanulmányomban kvantitatív módszerrel elemezem az MTA TK Politikatudományi Intézetében Kovách Imre vezetésével 1993-ban, 2001-ben és 2009-ben felvett elit *survey*-k sorozatát, amely részletes, korábban azonban teljes körűen nem feldolgozott adatokat tartalmaz a megkérdezett és házastársa karriertörténetéről. Ezen adatok alapján megvizsgálható a különböző párkapcsolati formák elterjedtsége és stabilitása két évtizeden (1988–2009) és három elitszegmensen (politikai, gazdasági és kulturális elit) keresztül.

Az elemzés első felében áttekintem az elitfelvételek párkapcsolatokkal és az elit tagjainak partnereivel kapcsolatos adatait, majd a két tipikus párkapcsolati típus, a *vegyes kapcsolattípus* valamint a *kettős karrierre épülő kapcsolattípus* elterjedtségét magyarázó tényezőket keresem.

Jól ismert tény, hogy a legtöbb társadalom döntéshozói elitjébe jutásban férfiak és nők számára az esélyek nem egyenlők. A vezető pozícióban lévő nők számára a család és a munka összeegyeztetése többnyire nehézségeket okoz, míg a férfiak inkább profitálnak a családi háttérből. Paradox módon, bár a fejlett gazdaságok munkaerőpiacán a nemi egyenlőség növekszik, ez a tendencia a magasan kvalifikált és vezető foglalkozások körében sokkal lassabban érzékelhető (Coltrane 2004). Ezekben a foglalkozásokban a karrierrel kapcsolatban kettős mérce érvényesül: míg a nők számára hátrány az anyaság, a családapák könnyebben kapnak előléptetést, mint gyermektelen társaik.² Mára a kisebb presztízsű foglalkozásokban könnyebb elérni a munka és magánélet egyensúlyát (Hodges–Budig 2010, Killewald 2013).

A nők diszkriminációjának ugyan csökkenő mértékben, de még mindig létező társadalmi mechanizmusai, mint az üvegplafon- és üvegfal-jelenség, valamint a tradicionális nemi szerepeknek való megfelelés még mindig igen erős társadalmi elvárása: a karrier és a család közötti konfliktusok a magyar társadalomtudományban is igen részletesen kutatott témák (az

² Az angol nyelvű irodalom ezt a jelenséget *fatherhood premium*nak nevezi (ld. pl. Killewald 2013). Ennek ellentéte a *"wage penalty for motherhood"* (Budig–England 2001).

elittel kapcsolatban ld. különösen Nagy Beáta (2001, 2007, 2009,) Ilonszki Gabriella (Ilonszki 2004, Ilonszki–Antic 2003), Fodor Éva (2009), Palasik Mária – Sípos Balázs (2005) és Czibere Ibolya (2011) munkáit).

Kopp Mária kutatásaiból az is széles körben ismert, hogy a házasság pozitív hatással van a férfiak fizikai és mentális egészségére, ám ezek a pozitív hatások a nők esetében jóval kevésbé érvényesülnek (Kopp–Skrabski 2006).

Elméletileg egy házas- vagy élettársi kapcsolatban mindkét félnek lehetősége van arra, hogy profitáljon a partnere által birtokolt erőforrásokból. A házastársak saját tőkéiken (mint az iskolázottság és a karrier-perspektíva) túl (potenciális) kapcsolati tőkéjüket is magukkal hozzák a párkapcsolatba, mint erőforrást (Blau–Schwartz 1984), Egy sikeres párkapcsolat tehát mindkét nem tagjait segítheti az inter- és/vagy intragenerációs mobilitás elérésében, ami az elitbe jutásban is szerepet játszhat. Ugyanakkor a párkapcsolati erőforrások a két nem esetében nem egyformán hatnak.

A humán tőke elméletek szerint az a tény, hogy a házas férfiaknak magasabb a jövedelmük, mint az egyedülállóknak, annak köszönhető, hogy a házasság felgyorsítja a humán tőke felhalmozását (Kenny 1983). Ugyanez az elmélet (Becker 1981, 1985, Schultz 1974) világít rá arra is, hogy a pár közös tőkefelhalmozása akkor a leghatékonyabb, ha specializálódnak, ez pedig többnyire a férfi karrierjét segíti elő. A gyerekekről való gondoskodás lehetőség-költsége (azaz az emiatt kieső munkabér) ugyanis a nők esetében alacsonyabb. Ezért általában ők azok, akik az otthoni – nem munkaerő-piaci – feladatokra specializálják humán tőkebefektetéseiket. A specializált humán tőke nagyobb megtérülési rátája miatt tehát racionális a párkapcsolaton belül munkamegosztással élni az időbeosztás és a tőkeberuházás tekintetében. Ennek a munkamegosztásnak a karrierutakra, kereseti különbségekre gyakorolt hatásáról is jelentős szakirodalom áll rendelkezésre (lásd pl. Presser 1994, Bittman et al 2003). Tanulsága, hogy két, azonos humán tőkével rendelkező házas férfi és nő nem azonos eséllyel épít karriert és jut be ily módon az elitbe.

Az elit tagjainak karrierjét általában „teleologikus” szempontból vizsgáljuk: hogyan érték el jelenlegi, elitnek tekintett pozíciójukat. Ebben az értelemben a karrier többnyire az egyén előrehaladását jelenti egy foglalkozási ranglétrán. Jellemzően ez a karrier ugyanabban az életszakaszban indul el, mint amelyben a családalapítás történik. A két életszféra egymásra hatásának következtében különböző párkapcsolati formák alakulhatnak ki. Esseveld és Anderson (2000) elitkutatók egy összehasonlító empirikus vizsgálat alapján három típust azonosítottak:

1. Tradicionális kapcsolattípus: felsővezető nem dolgozó partnerrel (ezt az életformát gyakran *two-person career*-nek, azaz kétemberes karriernek is nevezik)

2. Vegyes kapcsolattípus: felsővezető olyan partnerrel, aki dolgozik, de nem tölt be vezető pozíciót

3. Kettős karrierre épülő kapcsolattípus: mindkét partnernek saját karrierje és vezető pozíciója van (ezt a pár-típust emlegetik *power couple*-ként is).

A párkapcsolati típusok aránya a 27 ország elitjét összehasonlító fenti vizsgálatban egyrészt erőteljes gender különbségeket mutatott, másrészt földrajzi régiók szerint is eltért. Kelet-Európát a nem dolgozó partnerek, tehát a tradicionális kapcsolattípus alacsony aránya jellemezte (1. táblázat). A mi régióknál csak Skandináviában volt kevesebb az ilyen típusú párkapcsolatban élő elittag.

1. táblázat Párkapcsolati formák Kelet-Európában, 1997 (%)

	Férfi elittagok	Női elittagok
Tradicionális	11.3	-
Vegyes	52.7	29.1
Kettős karrier	29.6	45.9
Egyedülálló	6.4	24.9

Forrás: Esseveld–Anderson 2000

A kelet-európai férfi elittagok többsége vegyes típusú párkapcsolatban élt: dolgozó, de nem vezető pozícióban lévő házastárral. Ezzel ellentétben a női vezetők domináns párkapcsolati formája a kettős karrier volt. A tradicionális párkapcsolati típus ritka volt a férfiak, és teljesen hiányzott a nők között. Feltűnő különbség volt még férfiak és nők között az egyedülállók aránya, mely a nők körében majdnem négyszer magasabb volt. A kutatók a kettős karriert befutó párok csoportján belüli nemi különbséget is hangsúlyozták: a *power couple*-k között a női elittagok partnerei – a férjek és férfi élettársak – magasabb vezető pozíciókat viseltek, mint a férfi elittagok partnerei (Vianello–Moore 2000).

2. HIPOTÉZISEK

A fent idézett kilencvenes évek végi empirikus vizsgálat kelet-európai országokkal kapcsolatos eredményei alapján a magyar elit párkapcsolataiban alapvetően két ideáltípust valószínűsítünk:

(i) *Vegyes kapcsolattípus*. Történelmi okokból (a nők széleskörű beáramlása a munkaerőpiacra a szocializmus idején) a tradicionális kapcsolattípus – azaz a nem dolgozó feleség – Magyarországon (és Kelet-Európában) nem jellemző. Hagyományosnak inkább az a kétkeresős felállás mondható, melyben az elittag házastársának munkája sokkal kevesebb kihívást jelent – és sokkal kevésbé megfizetett. Feltételezésem szerint – bár ezt ebben a tanulmányban nem vizsgálom – ennek a kapcsolattípusnak fontos jellegzetessége a hagyományosabb nemi szerepek jelenléte. Az ilyen típusú párkapcsolat ideális esetben az elittag számára olyan támogató háttérrel ad, mely mellett több időt és energiát fordíthat a munkájára. Az ilyen fajta specializáció előnyös lehet az elitbejutás folyamatában, és a partnerek közötti rivalizálást is elkerülhetővé teszi (Dribe–Stanfors 2010).

(ii) *Kettős karrierre épülő kapcsolattípus*. Ebben az esetben az elittag partnere is olyan munkát végez, amelyet magas szakmai elvárások, egy hierarchiában való előrehaladás kívánalma, és erős elköteleződés jellemez (Dribe–Stanfors 2010). Valószínű továbbá, hogy ő maga is elit vagy szubelit pozícióban van. E kapcsolattípus előnyei között említhető, hogy a partnerek saját munkatapasztalatukon keresztül jobban megérthetik egymást, tanácsot adhatnak, megvitathatják szakmai döntéseiket. A közöttük lévő esetleges versenynek is lehet inspiráló hatása, amennyiben nem válik hatalmi harccá (Diem-Ville – Ziegler 2000). Egy *power couple* esetében a partner kapcsolati tőkéje is nagyon hasznos lehet a karrierépítésben.

Mindkét típusú párkapcsolat lehet sikeres; különböző tényezők hathatnak arra, hogy az adott egyének melyiket választják. Azt is fontos megjegyezni, hogy a karrierformák egy életúton belül is változatosságot mutathatnak, hiszen az egyének több tartós kapcsolata is lehet: a 2009-es elitfelmérésből kiderült, hogy a magyar elittagok egyharmada már nem az első házasságában él.

H1. Az iskolázottsági homogámia hipotézise

A házasság és a társadalmi mobilitás közötti kapcsolat a társadalomkutatás klasszikus témája (ld. pl. DiMaggio–Mohr 1985, Jacobs–Furstenberg 1986; vagy magyarul Andorka 1991, Bukodi 2002). Ismert, hogy a homogámia a társadalmi hierarchia két szélén a legerősebb. De míg az alsó réteg számára a homogámia inkább kényszer, mint döntés kérdése, addig a magas iskolázottak azért választják egymást, mert hasonlóan jó karrier-kilátásokat tudnak felmutatni (Bukodi 2002). A partner iskolázottságához kapcsolódó várakozásoknak az elitcsoportok esetében is nagy jelentősége van, hiszen az (első) házasság időpontja többnyire megelőzi az első elitpozíció elérésének időpontját. A magas iskolázottság jelzés, az ilyen pár választása csökkenti – bár természetesen nem szünteti meg – a „rossz parti” esélyét.³ Bukodi Erzsébet longitudinális mobilitás-adatok segítségével kimutatta, hogy a házasság megerősíti az intergenerációs mobil férfiak elért társadalmi pozícióját, függetlenül attól, hogy felfelé vagy lefelé való mobilitásról volt szó (Bukodi 2002).

Első előfeltevésem szerint az iskolázottsági homogámia az elitben magas, és sok házaspárnak van hasonló presztízsű foglalkozása is. Ennek fő oka, hogy az egyetemeken jól működő házassági piacként szolgálnak a magyar elit számára. Korábbi kutatásokból ismert, hogy az elit kialakulásának legfontosabb intézményei a legnagyobb presztízsű budapesti egyetemeken (Kristóf 2011). Azt feltételezem, hogy az elittagok partnerei is jelentős számban jártak ugyanezekre az egyetemekre.

H2. A párkapcsolati típusokkal kapcsolatos hipotézisek

H2.1. A vegyes kapcsolattípus dominanciája

A magas fokú iskolázottsági homogámia ellenére a vegyes kapcsolattípus dominál a magyar elitben, mivel ez a férfi elittagok domináns párkapcsolati formája. Hipotézisem szerint még azon párok esetében is, akiknek eredetileg hasonló karrier-kilátásaik voltak, a női partner gyakran „lemarad” a gyerekszülés és -nevelés időszakában. Az után az életszakasz után, melyben a társadalmi normák szerint egy nő legfontosabb feladata a családjáról való gondoskodás, a férfi karrierje már annyival előbbre haladt, hogy racionális családi stratégia továbbra is az ő előmenetelére koncentrál, mivel neki eddigre már nagyobb esélye van bejutni az elitbe. Ez a stratégia a nő számára is több hasznot hajthat, mint a saját karrierjébe való elsődleges befektetés (Becker 1985)

H2.2. A kétféle kapcsolattípus aránya nemek szerint különböző.

Ismert, hogy a párkapcsolatok többségében a férfi partner az iskolázottabb és/vagy nagyobb társadalmi presztízzsel bíró foglalkozású. Ez a korábbi vizsgálatok szerint az elitek esetében is így van: a női elittagok házastársai iskolázottabbak és magasabb pozíciókat töltenek be, mint a férfiaké (Neale 2000). Mivel társadalmilag nem elfogadott az olyan kapcsolat, melyben a női partnernek magasabb a jövedelme és/vagy jelentősen feljebb áll a szakmai hierarchiában, az ilyen kapcsolatban élők elégedetlenebbek, és nagyobb valószínűséggel válnak el (Bertrand–Kamenica–Pan 2013). Ezért azt feltételezem, hogy az elit női tagjai közül többen élnek kettős karrierre épülő párkapcsolatban, mint a férfiak közül.

³ A homogámia okainak részletes tárgyalása túlterjeszkedne e tanulmány határain. Mindössze utalnék rá, hogy nemcsak a partner (jövőbeli) gazdasági és társadalmi tőkéjének nagysága játszik fontos szerepet a párválasztásban, hanem olyan kulturális tényezők is, mint a *habitusok* hasonlósága (lásd Lőrincz 2006).

H2.3. A kapcsolattípusok összefüggésben vannak a pár gyerekeinek számával – minél több a gyerek, annál kevésbé valószínű, hogy *power couple*-ről beszélhetünk, hiszen több gyerek esetén az anya karrierje könnyen „áldozatul esik” a családról való gondoskodásnak.

H2.4. A vegyes kapcsolattípus gyakorisága a második házasságokban nagyobb. Ez a hipotézis a „feleségek lecserélésének” közkeletű tézisére utal, és azon a feltételezésen alapul, hogy az elitpozíciót már elért férfiak második házastársként gyakran választanak fiatalabb, alacsonyabb beosztású nőket.

H2.5. Retradicionalizáció.

Bár feltételezésem szerint a magyar elitre elsősorban a vegyes, másodsorban pedig a kettős kapcsolattípus jellemző, az elmúlt két évtizedben megjelent egy elitcsoport, melynek tagjai tradicionális párkapcsolati formában élnek. A retraditionalizációs folyamat – az otthon lévő sokgyerekes családjai – az elitek körében egyfajta státuszszimbólummá válik, hiszen kevesen engedhetik meg maguknak ezt az életformát (Dupcsik–Tóth 2013).

3. A KUTATÁS MÓDSZERE

A kutatás az MTA Politikatudományi intézetében 1993 és 2009 között felvett kérdőíves elitvizsgálatok (2. táblázat) adatbázisainak másodelemzésén alapul.

2. táblázat. Elitfelvételek 1993 és 2009 között, MTA PTI (N= 4773)

Elitzsegmens	1988*	1993	1997	2001	2009
Politikai elit	523	194	-	142	407
Gazdasági elit	102	578	582	482	457
Kulturális elit	187	159	-	449	501

*Az 1988-as elit visszamenőleg, 1993-ban lett lekérdezve, az 1993-as elittel együtt.

A kutatás az elitet eredetileg az egész társadalmat érintő döntések meghozatalában részt vevő személyekként azonosította (Szelényi – Szelényi – Kovách 1995), az elitet a pluralista elitelmélet (Dahl 1971) nyomán politikai, gazdasági és kulturális elitzsegmensekre osztva. Az egyes szegmensekbe tartozó elittagok kiválasztásakor így az adott szegmens egészét érintő döntéshozói kritériumot alkalmazták. A politikai elit esetében a döntéshozói alapsokaság teljességgel pozicionális: A *Magyar közélet Kézikönyvében* szereplő országgyűlési képviselők, kormánytagok, polgármesterek és országos szervezetek (pl. kamarák, szövetségek, egyházak) vezetői alkották. A gazdasági elit alapsokasága ebben a kutatásban szűkebben definiált: a legnagyobb magyarországi vállalatok topmenedzserei tartoztak bele, tulajdonosi háttértől függetlenül (tehát a minta multinacionális vállalatok felsővezetőit éppúgy tartalmazta, mint nagyvállalkozókat, amennyiben a cégük árbevétele megfelelt a kiválasztási kritériumnak). A kulturális elit esetében a pozicionális döntéshozói kritérium mellett, a szegmens sajátosságai miatt a kutatók tágabb definíciót alkalmaztak: a kulturális elit részei azok a szereplők, intézményes pozíciójuktól függetlenül, akik nagy befolyással bírnak a kultúra működésére. Így a pozicionális al minta (tudományos élet vezetői, médiavezetők) mellett a legrangosabb kulturális díjak birtokosai, valamint a piaci kulturális szegmens legbefolyásosabb képviselői (irodalmi és zenei eladási listák alapján) is az alapsokaság részét képezték. Az alapsokaságból a mintavétel a Függelékben található kvóták alapján,

(háromszoros) véletlen minta kialakításával történt. Az elitkérdőívek és az SPSS adatbázisok a MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjában érhetőek el.

4. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Az adatelemzés első részében felvázolom azokat a jellemzőket, melyeket a magyar elit különböző csoportjainak családi viszonyairól az adatbázisok alapján megállapíthatunk. Ahol az adatok lehetővé teszik, ott a trendeket egészen 1988-ig visszakövetve tesztelem a hipotéziseket. Ezután pedig a kétféle párkapcsolati típusra ható tényezőket vizsgálom meg.

4.1 Családi viszonyok a magyar elitben, 1988-2009

Az elmúlt két évtized magyar elitje, a legtöbb európai ország elitjéhez hasonlóan, alapvetően magasan iskolázott, középkorú férfiakból áll. Magyar sajátosságnak tekinthető viszont, hogy ebben az időszakban, amikor az általános európai trend a nők fokozódó politikai részvételének irányába mutat (Ilonszki 2004), a nők aránya a magyar politikai elitben 1988 és 2009 között nem változott szignifikánsan, képviselőjükben továbbra is komoly deficit mutatható ki (3. táblázat). A gazdasági és a kulturális elitben kapcsolatban ugyanakkor kissé más a helyzet. 1988-ban – a női egyenjogúságról hangoztatott szocialista ideológiával némiképp ellentétben – a nők aránya igen alacsony (5,9 illetve 4,8%) volt az elitben. A következő két évtizedben viszont folyamatosan növekedő arányuk 2009-re két és fél-, háromszorosára emelkedett.

3. táblázat. Férfiak és nők aránya a magyar elitben 1988-2009

	1988		1993		2001		2009	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Politikai elit								
férfi	432	82,6	171	88,1	127	89,4	324	83,7
nő	91	17,4	23	11,9	15	10,6	63	16,3
Gazdasági elit								
férfi	96	94,1	540	92,4	444	91	391	85,6
nő	6	5,9	36	6,6	44	9	66	14,4
Kulturális elit								
férfi	178	95,2	149	93,7	406	85	377	83,3
nő	9	4,8	10	6,3	95	15	72	16,7

A gazdasági és a kulturális elitben tapasztalható növekedés ellenére a női elittagok aránya egyik elitzseggmensben sem érte el a 20 százalékot a vizsgált időszak végére. Mivel a nők aránya az elitben nem éri el a kritikus tömeget, tokennek,⁴ azaz jelképes csoportnak tekinthetők (Kanter 1977).

A magyar elit jellemző családi állapotának az egész vizsgált időszakban a házasság, azon belül is a házastárssal való együttélés tekinthető (4. táblázat)⁵

⁴ Ha egy kisebbségi csoport aránya egy elitpopulációban nem haladja meg a 10-15 százalékot, jelenléte inkább csak jelképesnek tekinthető, tagjai általában izoláltak és a többség ellenőrzése alatt állnak.

4. táblázat. A magyar elit tagjainak családi állapota 1988–2009⁶

	1988		1993		2001		2009	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Politikai elit								
házas	479	91,6	176	90,7	115	81	298	77,2
élettárrsal él	7	1,0	2	1,3	8	5,6	34	8,8
elvált	18	3,4	9	4,6	6	4,2	27	7,0
nőtlen/hajadon	0	0,0	0	0,0	6	3,5	15	3,9
Gazdasági elit								
házas	99	97,1	529	91,5	426	86,6	362	79,4
élettárrsal él	1	1,0	13	2,2	16	3,3	37	8,1
elvált	0	0,0	15	2,6	24	4,9	34	7,5
nőtlen/hajadon	0	0,0	2	0,3	17	3,5	14	3,1
Kulturális elit								
házas	165	88,2	140	88,1	335	74,9	390	77,8
élettárrsal él	3	1,6	2	1,3	25	5,6	24	4,8
elvált	3	1,6	5	3,1	30	6,7	31	6,2
nőtlen/hajadon	0	0,0	0	0,0	28	6,3	39	7,8

A házasság hegemóniája 1988 és 2009 között mindhárom elitzsegmensben csökkent. Különösen a 2000-es években érzékelhető az egyéb családi állapotok, az élettársi kapcsolat valamint az elvált és az egyedülálló státusz térnyerése, az egész népességben zajló hasonló demográfiai folyamatokkal összhangban (5. táblázat).

⁵ A politikai és a gazdasági elittagok átlagéletkora egyébként a különböző adatfelvételek időpontjában 48 és 54 év között mozog, a kulturális elit tagjai az egész vizsgált időpontban átlagosan 57-58 évesek.

⁶ A táblázatban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nem tüntettem fel a néhány százaléknyi özvegy, illetve házastársától külön élő családi állapotú megkérdezett, így a cellák összege nem pontosan 100%

5. táblázat. A házas (és házastársával együtt élő) elittagok aránya nemek szerinti bontásban 1988-2009

	1988		1993		2001		2009	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Politikai elit								
férfi	406	94,0	152	91,2	106	83,5	254	80,0
nő	73	80,2	20	87,0	9	60,0	44	67,9
Gazdasági elit								
férfi	95	99,0	499	92,4	393	88,5	323	87,6
nő	4	66,7	30	78,9	31	70,5	39	68,7
Kulturális elit								
férfi	160	89,9	133	89,3	293	78,1	342	81,3
nő	5	55,6	7	7,0	42	58,3	48	53,9

Minden elitzsegmensben és minden időpontban a férfi elittagok nagyobb arányban éltek házasságban, mint a nők. Ez a különbség annak köszönhető, hogy a női elittagok között magasabb volt az elváltak (valamint az egyedülállók) aránya (6. táblázat). 2009-ben már több mint kétszer – sőt a gazdasági elitben háromszor – annyian voltak ‘elvált’ családi állapotúak, mint a férfiak. A nemek közötti különbség azonban csak a gazdasági és a kulturális elit esetében szignifikáns.

6. táblázat. Elvált családi állapotúak aránya az elitben, nemek szerinti bontásban, 2001-2009⁷

	2001		2009	
	N	%	N	%
Politikai elit				
férfi	4	3,1	20	7,1
nő	2	13,3	7	14,1
Chi ²	6,914		8,661	
Gazdasági elit				
férfi	19	4,3*	22	5,5**
nő	3	6,8*	12	18,5**
Chi ²	20,18		23,021	
Kulturális elit				
férfi	21	5,6*	20	7,4**
nő	9	12,5*	11	17,4**
Chi ²	19,417		57.896	

*a különbség szignifikáns a p<0.05 szinten

** a különbség szignifikáns a p<0.01 szinten

A 2009-es adatfelvételen az a kérdés is szerepelt, hogy a házas megkérdezettek az első házasságukban élnek-e (7. táblázat).

⁷ Az 1988-as és 1993-as elitben az elváltak aránya olyan alacsony, hogy nem volt értelme százalékos bontást készíteni. A 2001 és 2009-es adatok is csak illusztratív jellegűek az alacsony elemszámok miatt.

7. táblázat. A jelenlegi az első házassága-e? 2009

	igen		nem	
	N	%	N	%
Politikai elit	222	71,2	89	28,5
Gazdasági elit	295	81,3	68	18,7
Kulturális elit	278	71,3	111	28,5

A 7. táblázat arányaiból kiderül, hogy a gazdasági elit nem csak a „leginkább házas”, hanem a „leginkább első házasságában élő” elitzsegmens. Nemek szerinti különbségek azonban egyik szegmensben sincsenek az elittagok között abban a tekintetben, hogy hányadik házasságukban élnek.

Az elittagok gyerekeinek számáról szintén csak 2009-es adat van, ez viszont egybecseng a fentebbi táblázatok adataival a nemek közötti különbségek tekintetében: a férfi elittagoknak szignifikánsan több gyermeke van. 2009-ben a politikai és a gazdasági elit női tagjai egyötödének, a kulturális elitben pedig egyharmaduknak nem volt gyereke. A gyermektelen férfiak aránya mindhárom elitscsoportban ennek körülbelül a fele volt. Azok között az elittagok között, akiknek volt gyerekük, a gyermekek száma szintén különbözött nemek szerint: amíg a férfiaknak átlagosan 2,2 gyereke volt mindhárom elitzsegmensben, addig a nőknél ez az átlag a politikai elitben 2, a gazdasági elitben 1,7, a kulturális elitben 1,6 volt.⁸

Az eddigi adataink tehát alátámasztják azt a feltételezést, hogy a nők számára az elitpozícióba jutás a családi kapcsolatok nagyobb fokú instabilitásával jár együtt, mint a férfiak számára. A női elittagok alacsonyabb gyermekszáma a karrier és a szülővé válás nők számára nehezebb összeegyeztethetőségét mutatja

4.2 Az elittagok és partnereik iskolai végzettsége

Az iskolázottsági homogámia hipotézisét vizsgálja a következő táblázat, amely az elittagok és partnereik⁹ iskolázottságáról tartalmaz adatokat (8. táblázat). A magyar elit tagjainak iskolázottsága már a vizsgált korszak elején igen magas, olyannyira, hogy bár a gazdasági elit a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet során még valamelyest csökken is, a diplomások aránya ebben az elitzsegmensben sem ment 85% alá. Az elittagok partnerei (éppúgy, mint maguk az elittagok) a kulturális elitben rendelkeznek legnagyobb arányban diplomával. Már 1988-ban csaknem háromnegyedüknek felsőfokú végzettsége volt, 2009-re pedig ez az arány már 86%. A gazdasági elit tagjainak partnerei a korszak elején még csak alig több mint fele arányban voltak diplomások, 2009-re ez az arány háromnegyedre kúszott fel. A politikai elit esetében hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy az 1993-as politikai elit kiugróan magas iskolázottsága a partnereik iskolázottságában is megmutatkozott.

⁸ Mindezek az átlagok jóval magasabbak, mint a teljes lakosság átlagos gyerekszám, ami 2009-ben 1.3 volt. Arról nincs adatunk, hogy ez a gyerekszám egy vagy több házasság, élettársi kapcsolat „termése”. A 6. táblázatban láttuk, hogy a második házasságok arányának szempontjából nincs különbség férfi és női elittagok között, az azonban lehetséges, hogy a férfiaknak több gyerekük születik a második házasságukból, mint a nőknek.

⁹ Házastársak illetve élettársak együtt.

8. táblázat. *Elittagok és partnereik iskolázottsága, 1988-2009 (%)*

	1988		1993		2001		2009	
Politikai elit	N	%	N	%	N	%	N	%
elittag diplomás	477	91,2	190	97,9	128	90,2	359	92,3
partner diplomás	205	60,7	141	79,2	93	69,9	271	74,0
Gazdasági elit								
elittag diplomás	101	99,0	588	93,1	432	88,2	439	87,5
partner diplomás	55	56,7	316	59,2	299	55,4	321	73,0
Kulturális elit								
elittag diplomás	187	100,0	156	98,1	413	98,6	466	98,0
partner diplomás	123	73,7	118	83,7	339	83,5	397	86,0

A magyar elitben tehát magas az iskolázottsági homogámia, és ebben a tekintetben női és férfi elittagok nemigen különböznek egymástól (9. táblázat) A női elittagok partnerei ugyan nagyobb arányban rendelkeznek diplomával, a különbség azonban egyedül a 2001-es gazdasági elit esetében szignifikáns.

9. táblázat. *Partnere diplomás, nemek szerinti bontásban, 1988-2009*

	1988		1993		2001		2009	
Politikai elit	N	%	N	%	N	%	N	%
férfi	239	58,9	123	77,8	82	69,3	222	73,5
nő	53	70,7	18	90,0	11	84,6	49	77,8
Gazdasági elit								
férfi	53	57,0	293	58,3	262	63,4*	275	82,4
nő	2	50,0	23	74,2	31	83,8*	46	86,7
Kulturális elit								
férfi	118	72,8	5	82,7	286	82,7	329	86,4
nő	110	100	8	100	53	88,3	68	88,3

*Chi² 7,684 p<0.05

Az iskolázottsági homogámiát vizsgáló hipotézis „elitegyetemekkel” kapcsolatos részét csupán a 2009-es eliten teszteltem.¹⁰ Az elitegyetem kifejezés itt nem értékítéletre utal, hanem arra a tényre, hogy a három nagy budapesti egyetem, az ELTE, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Corvinus Egyetem (valamint névelődjei) a 2009-es elit legnagyobb kibocsátóhelyei.¹¹ (10. táblázat). A legkoncentráltabbnak, iskolázottság szempontjából a legzártabbnak a kulturális elit mondható, melynek csaknem 53%-a járt a három elitegyetemre. A politikai és gazdasági elit esetében ez az arány alacsonyabb, 40% körül van. A női és a férfi elittagok között egyik elitzsegmensben sincs különbség a tekintetben, hogy elitegyetemen végeztek-e.

¹⁰ Ennek oka, hogy az elittagok házastársainak iskolai végzettségéről csak a 2009-es kérdőívben állnak rendelkezésre ennyire részletes információk.

¹¹ A politikai és a kulturális elit esetében egyébként az ELTE, a gazdasági elit esetében a BCE a leggyakoribb diplomászerző intézmény.

10. táblázat. Első diplomáját az ELTE-n, a BME-n vagy a BCE-n szerezte, 2009-es elit (%)

	Elittag		Partner	
	N	%	N	%
Politikai elit	144	40,2	100	37,6
Gazdasági elit	185	42,8	80	29,5
Kulturális elit	245	52,9	150	38,0

Mint a táblázatban látható, nem csak az elit tagjai, hanem házas- illetve élettársaik is erősen, bár azért maguknál az elittagoknál kisebb mértékben az elitegyetemekre koncentrálnak. A legkevésbé ez a gazdasági elit partnereire érvényes, akiknek kevesebb mint egyharmada (29,5%) járt csak elitegyetemre. A politikai és a kulturális elit esetében ez az arány 38%. De míg a kulturális elitben ez az arány maguknak az elittagoknak még magasabb, 53%-as elitegyetemekre való koncentrációjával párosul, addig a politikai elit jóval kiegyenlítettebb iskolázottságú: ebben az elitzseggmensben az elit tagjai és partnereik nagyon hasonló arányban jártak a három nagy budapesti egyetemre.

Működik-e tehát az egyetemi házassági piac? A kvantitatív adatokból azt persze nem tudjuk megállapítani, hogy az elittagok és házas- illetve élettársaik az egyetemen ismerkedtek-e meg, de az tény, hogy a három nagy budapesti egyetemre járt elittagoknak a partnerei is szignifikánsan nagyobb valószínűséggel végeztek ezeken az egyetemeken (11. táblázat). A politikai elit esetében az elitegyetemekre járt elittagok partnereinek több mint fele, a gazdasági elit esetében 43,4%-a, a kulturális elit esetében pedig csaknem 58 %-uk ugyanezekre az egyetemekre járt.

11. táblázat. Az elitegyetemre járás összefüggése azzal, hogy a partner is elitegyetemre járt-e, 2009

Elittag elitegyetemre járt-e	Partner elitegyetemre járt-e			
	nem		igen	
Politikai elit	N	%	N	%
nem	102	75,0	34	25,0
igen	59	48,4	63	51,6
összes	161	62,4	97	37,6
Chi ² = 19,452 p<0.01				
Gazdasági elit				
nem	117	82,4	25	17,6
igen	69	56,6	53	43,4
összes	186	70,5	78	29,5
Chi ² = 21,044 p<0.01				
Kulturális elit				
nem	150	83,8	29	16,2
igen	82	42,1	113	57,9
összes	232	62,0	142	38,0
Chi ² = 69,063 p<0.01				

Érdemes megjegyezni, hogy amennyiben az elittag nem az ELTE-n, a BME-n vagy a BCE-n végzett, különösen a gazdasági és a kulturális elit tagjai esetében kevésbé valószínű, hogy partnere viszont ezeken az egyetemeken szerezte meg első diplomáját. Ez közvetve szintén egyfajta elitegyetemi partnerszelekciós mechanizmusra utal.

4.3 A kétféle párkapcsolati típus

A továbbiakban azt a tanulmányom elején feltett kérdést próbálom megválaszolni, hogy az elit párkapcsolatai a karrierutak szempontjából milyen típusokra oszthatók.

Hipotézisem szerint a *vegyes kapcsolattípus* dominál, tehát az a konstelláció, amikor az elittag házas- vagy élettársa is dolgozik, de különösebb saját karriert nem épít. Ennél ritkább a *kettős karrierre épülő kapcsolattípus*, amikor a pár mindkét tagjának karrierjéről beszélhetünk. A két típust empirikusan nem feltétlenül könnyű elkülöníteni egymástól. A kvantitatív elemzés céljára egy olyan változót használtam, melyet az adatbázisban a partner foglalkozásának FEOR-kódjából¹² képeztem. Az elittagok házas- és élettársai túlnyomó többségükben vezető vagy értelmiségi foglalkozásúak, rutin szellemi vagy annál alacsonyabb presztízsű foglalkozás (irodai, szolgáltató vagy fizikai munka) csak igen alacsony arányban fordul elő.

Kettős kapcsolattípusnak az olyan párkapcsolatokat tekintetem, ahol az elittag házastársa vezető foglalkozású, vegyes kapcsolattípusnak pedig azt, ahol nem az.¹³ Ez a mérőszám természetesen korántsem tökéletes, és különösen a kulturális elit esetében lehet problémás. Ha a 12. táblázatra tekintünk, láthatjuk, hogy a FEOR-kódok szerint a politikai és főként a kulturális elittagok maguk sem mind vezető besorolásúak, miközben, természetesen, karrierjükben valami módon mégis magasra jutottak, hiszen valamilyen ismérv alapján az elit tagjának számítanak. A politikai elit esetében ennek az az oka, hogy a mintának (ld. Függelék) csupán egy részét alkotják a hivatásos politikusok – az ő esetükben persze pozicionális elitről beszélhetünk, mely szinte száz százalékban vezető besorolást jelent –, másik részét viszont olyan személyek, akik rendelkeznek ugyan valamilyen fontos politikai, közéleti tisztséggel, mely alapján a mintába bekerültek, eközben azonban saját magukat „polgári” foglalkozásukkal definiálják, mely egyaránt lehet vezető vagy értelmiségi (a kései szocializmus elitjére még a hivatásos politikusok esetében is jellemző a párttisztviselés plusz eredeti foglalkozás megjelölésének kombinációja). A kulturális elit mintájának pedig a politikai elitnél még nagyobb része nem pozicionális, Kossuth-díjas művészeket például nem attól tekintünk az elit tagjainak, hogy vezető foglalkozásúak lennének. Ugyanez áll a kulturális elit partnereire is, akik között szintén sok a művész és szabadfoglalkozású értelmiségi, akik karrierjét nem egy formális hierarchiában való előrelépés határozza meg.

Valószínűsíthető tehát, hogy a FEOR-kódokon alapuló besorolás általánosságban valamelyest, a kulturális elit esetében pedig erősen alulbecsüli a kettős karrieren alapuló párkapcsolatok arányát az elitben. Ezért a 12. táblázatban az elitszegmenseket egymáshoz nem, csak önmagukhoz érdemes viszonyítani, és az időbeli trendeket lehet megvizsgálni.

¹² Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere, a KSH által használt foglalkozási klasszifikáció, melyben az 1-es főcsoport a vezető foglalkozásúakat foglalja magában.

¹³ Felmerülhet a kérdés, hogy az elit esetében nem az lenne-e az igazi kettős karrierre épülő párkapcsolati forma, amelyben a partner is az elit tagja. Egy ilyen szűkebb definíció azonban annyira lecsökkentené az elemszámot, hogy meghíúsítani a kérdés kvantitatív vizsgálatát. Másrészt pedig, meggyőződésem, hogy a gyakorlatban az elit – szubelit párkapcsolat (pl. topmenedzser-középvezető, kórházigazgató-főorvos) is valódi *power couple*-t jelent.

12. táblázat. Vezető beosztású elittagok és partnerek 1988-2009

	1988		1993		2001		2009	
Politikai elit	N	%	N	%	N	%	N	%
elittag vezető	313	63,9	158	85,4	102	80,3	336	84,8
partner vezető	76	16,9	24	14,3*	25	21,4*	80	30,3*
Chi ² =3,242								
Gazdasági elit								
elittag vezető	95	94,9	533	95,7	478	99,6	444	97,4
partner vezető	18	16,9	85	21,2*	128	31,5*	144	40,8*
Chi ² =7,051								
Kulturális elit								
elittag vezető	88	53,3	54	39,4	119	33,0	251	52,1
partner vezető	19	12,7	12	9,2	48	14,0	55	17,0
Chi ² =4,398								

*a különbség szignifikáns a p<0.05 szinten

Ebből a szempontból pedig azt mondhatjuk el, hogy a politikai és a gazdasági elitben 1993 és 2001 majd 2001 és 2009 között is szignifikánsan nőtt a vezető beosztású partnerek aránya. 2009-re a politikai elitben már legalább 30, a gazdasági elitben pedig legalább 40 %-ra tehető a *power couple*-k, a kettős karrierre épülő párkapcsolatok aránya. A kulturális elitben nem történt szignifikáns növekedés.

A következő felmerülő kérdés természetesen az, hogy nemek szerint van-e különbség a párkapcsolati típusok arányában, a házastárs vezetői pozíciójával mérve. A 13. táblázatban azt láthatjuk, hogy a gazdasági és kulturális elitben egyértelműen igen a válasz (eltekintve azoktól a vizsgálati időpontoktól, amelyekben a mintába került nők alacsony száma miatt az összefüggés nem bizonyulhatott szignifikánsnak).

13. táblázat. Partnere vezető, nemek szerinti bontásban, 1988-2009

	1988		1993		2001		2009	
Politikai elit	N	%	N	%	N	%	N	%
férfi	59	15,5*	18	12,2*	21	20,0	62	29,8
nő	17	24,6*	6	30,0*	4	33,3	13	29,5
Chi ²	3,486		4,578		1,139		0,001	
Gazdasági elit								
férfi	17	20,0	70	14,9**	107	28,6**	111	36,8**
nő	1	25,0	15	48,4**	20	69,0**	33	64,7**
Chi ²			23,242		20,308		14,114	
Kulturális elit								
férfi	17	11,7	10	8,1	31	10,8**	39	14,6*
nő	2	40,0	2	28,6	17	29,3**	16	28,6*
Chi ²	3,493		3,303		13,703		6,389	

*a különbség szignifikáns a p<0.05 szinten

** a különbség szignifikáns a p<0.01 szinten

A gazdasági és a kulturális elit női tagjai tehát szignifikánsan magasabb arányban élnek kettős karrierre épülő párkapcsolatban, mint a férfiak. A vizsgált időszak elején ez az összefüggés még a politikai elit tagjaira is érvényes volt, a kétezres évekre azonban ebben az elitzsegmensben eltűnt a különbség férfiak és nők között.

Ha ugyanebben a táblázatban megfigyeljük a férfiak és a nők párkapcsolatainak időbeli változását, azt láthatjuk, hogy míg a nők kettős karrierre épülő kapcsolatainak száma nem emelkedett, a férfiaknál mindhárom elitzsegmens esetében ugyanaz a trend rajzolódik ki: a rendszerváltás után először visszaesik, azután viszont növekedésnek indul a vezető beosztású feleségek/élettársak aránya. Ez a növekedés a politikai és a gazdasági elit esetében igencsak látványos: két évtized alatt 15-ről indulva, 30 illetve 20-ról indulva 37 százalékot ért el.

A magyar elitben a *power couple*-k száma tehát gyarapszik. Ebben az értelemben, a kvantitatív adatok szintjén nem igazolható a retradicionalizációs hipotézis. A Magyarországra amúgy is kevésbé jellemző tradicionális karriertípus (háztartásbeli feleség) térnyerése sem igazolható (14. táblázat): a kétezres években e típus aránya szignifikánsan nem változott.¹⁴

14. táblázat. Háztartásbeli partnerek aránya az elitben, 2001 és 2009

	2001		2009	
	N	%	N	%
Politikai elit	12	9,1	15	4,0
Gazdasági elit	30	6,6	24	5,4
Kulturális elit	20	4,9	29	6,3

A szakirodalom szerint a kettős karrierre épülő párkapcsolatokra többnyire az a jellemző, hogy a két vezető közül a férfi tölt be magasabb beosztást (Vianello – Moore 2000). Meglévő adataink alapján ez az állítás kevésbé tesztelhető, mindössze a 2009-es elittagok és házastársaik beosztottjainak számát ismerjük. Ennek alapján a gazdasági és kulturális elitben nincs szignifikáns különbség férfiak és nők között a partner beosztottjainak számát tekintve. A politikai elitben viszont, mely egyébként, mint a 12. táblázatban láthattuk, a legkiegyenlítettebb a férfi és női elittagok kettős karrierre épülő kapcsolatai szempontjából, a férfiak, illetve férfi élettársak mégis valamivel több (átlagosan 25) beosztottal rendelkeztek, mint a feleségek/női élettársak (átlagosan 19).

Fentebb már megállapítottuk, hogy abban nem találtunk különbséget gender szempontból, hogy a házas elittagok első házasságukban élnek-e. A párkapcsolati karriertípusokkal kapcsolatban pedig az állapítható meg, hogy nincs különbség a vezető beosztású partnerek arányában aszerint, hogy első vagy második házasságról beszélünk-e. A „feleségek lecserélésének” hipotézise tehát nem igazolódott.

4.4 A párkapcsolat-típust magyarázó modellek

A továbbiakban regressziós modellek segítségével próbálom feltárni, milyen tényezők hatnak arra, hogy a különböző elitzsegmensek tagjai egyes vagy kettős karrierre épülő párkapcsolatban élnek-e (15. táblázat). A regressziós egyenlet függő

¹⁴ Kérdés persze a hivatalos jogállás és a valódi munkavégzés közötti különbség (pl. valójában otthon lévő házastárs saját céghez bejelentve). Mindenesetre az abszolút számok ebben a kategóriában olyan alacsonyak, hogy a hipotézis kevésbé vizsgálható.

változója az, hogy az elittag partnere vezető beosztású-e. Független változóként egyrészt az alapvető demográfiai változókat (nem, életkor, elittag iskolai végzettsége, partner iskolai végzettsége, ahol szerepelt: a gyermekek száma) vontam be, továbbá szerepeltettem az elitegyetem változóját mind az elittag, mind a partner esetében, valamint figyelembe vettem az elittag foglalkozását (hogy ő maga vezető-e), és azt, hogy az adott elitszegmensen belül melyik elitcsoportba tartozik.

15. táblázat. Bináris logisztikus regressziós modellek B értékei, Fügő változó: Partner vezető-e (0-nem, 1-igen).

	Politikai elit		Gazdasági elit		Kulturális elit	
	2009	2001	2009	2001	2009	2001
Elittag neme (0-férfi 1-nő)	-,331	1,822*	1,787**	1,795**	,946*	1,734**
Születési éve	-,008	-,012	-,019	-,026*	,006	,023
Gyermekek száma	,080	-	,201	-	-,066	-
Elittag végzettsége (referencia kategória: egyetemi diploma)	,372		,383	-,173	,808	
Nincs diploma		-18,908				-18,609
Főiskolai diploma		-,617				-1,930*
Partner végzettsége (referencia kategória: egyetemi diploma)			-,195		-,902	
Nincs diploma	-20,424	,422		-,520		-1,175
Főiskolai diploma	-,198	1,775**		-,167		,155
Elittag elitegyetemre járt-e	,013	,400	,305	-,216	1,050*	-,428
Partner elitegyetemre járt-e	,249	-	,356	-	,199	-
Elittag foglalkozása			1,011	-22,481		
vezető	,547	19,675			20,257	-,401
értelmiségi	-,036	19,205			20,242	-,687
Szűkebben vett politikai elit tagja-e ¹⁵	-,151	1,513*	-	-	-	-
Ágazat (referencia kategória: termelés)						
kereskedelem	-	-	,558	-	-	-
szolgáltatás, logisztika	-	-	1,185**	-	-	-
pénzügyintézetek	-	-	-,530	-	-	-
Constant	-,386	-25,888	-3,413	21,368	-23,667	-4,036
Nagelkerke R ²	0.04	0.265	0.213	0.101	0.119	0.183

*p<0.05, **p<0.01

A táblázat első oszlopában látható regressziós egyenlet a 2009-es politikai elitet mutatja Amint látható, a függő változó egyik független változóval sem produkált szignifikáns összefüggést. A következő egyenletben viszont (2. oszlop), mely a 2001-es politikai elitre vonatkozik, az elittag neme és partnerének végzettsége szignifikáns összefüggést mutat azzal, hogy a partner vezető-e. A női elittagok férjei, férfi élettársai nagyobb valószínűséggel vezetők, tehát egyéb változókat kontroll alatt tartva kiderül, hogy a 2001-es politikai elitre jellemző az, hogy a nők körében gyakoribb a kettős karrierre épülő kapcsolattípus. A partner főiskolai diplomája az egyetemi diplomához képest pozitívan befolyásolja a kettős karrier kialakulásának esélyét. Ez nehezen értelmezhető eredmény, különösen annak fényében, hogy a diplománál alacsonyabb végzettség, bár nem szignifikáns

¹⁵ Azaz: kormánytag (helyettes államtitkári szintig), parlamenti képviselő, polgármester, politikai párt vezetője

módon, de szintén pozitívan hat a kettős karrier kialakulására. Könnyebben interpretálható az elitszegmensen belüli csoportosítás együtthatója: ha az elittag a szűkebben vett, döntéshozó politikai elithez tartozik (kormány tagja, parlamenti képviselő, polgármester), akkor kisebb eséllyel él kettős karrierre épülő párkapcsolatban. Itt kell azonban emlékeztetnünk arra, hogy a 2001-es politikai elit elemszáma, így ezé a regressziós modellé is, a többinél jóval alacsonyabb, így a szignifikánsnak bizonyuló hatások is fenntartással kezelendők.¹⁶

A gazdasági elit esetében (15. táblázat 3. és 4. oszlop), mint azt már fentebb, a keresztábránál is láthattuk, a kettős kapcsolattípus gyakoriságára erős befolyást gyakorol a nem: a gazdasági elit női tagjai körében ez a domináns párkapcsolati forma. A 2009-es elitben a nemén kívül még az ágazatnak van jelentősége, melyben az elittag cége tevékenykedik: a termelő cégek vezetőihez viszonyítva a szolgáltatásban, logisztikában dolgozó elittagok körében szignifikánsan magasabb a kettős karrierre épülő párkapcsolatok aránya.

A 2001-es elitben pedig (ahol ágazati felosztást a megfelelő adatok hiányában nem lehetett alkalmazni), a nem mellett az életkor volt hatással a párkapcsolat típusára, mégpedig fordított irányban: minél idősebb volt az elittag, a kettős karrierre épülő típus valószínűsége annál nagyobb volt – ez a hatás azonban igen gyenge.¹⁷ A kulturális elitre szintén igaz az, hogy a kontrollváltozók bevonása után is számított a nem, a 2009-es elitben (15. táblázat 5. oszlop) azzal kiegészülve, hogy az elittag elitegyetemre járt-e – ebben az esetben ugyanis nagyobb volt az esélye a kettős karriertípusra épülő párkapcsolatnak. Érdekes módon, jóllehet azt gondolhatnánk, hogy a partner végzettsége közvetlenebb összefüggésben áll saját vezető beosztásával, ebben mégis az elittag alma matere számított és nem a partneréé.

A 2001-es kulturális elitben (15. táblázat utolsó oszlop) a nem mellett szintén egy, az elittag iskolázottságával kapcsolatos változó bizonyult szignifikánsnak: a főiskolai diploma. Itt azonban, a 2001-es politikai elittel ellentétben az összefüggés negatív, azaz az intuitíve várható irányban hat: a főiskolai végzettségű elittagok partnerei kisebb eséllyel vezetők, mint azoké, akik egyetemi diplomával rendelkeznek. Feltehetően ennek az az oka, hogy a kulturális elit a legmagasabban iskolázott elitszegmens, melyben még a főiskolai végzettség is alacsonynak számít, illetve az ebben a szegmensben gyakori alma maternek számító művészeti főiskolák: a Színművészeti, Táncművészeti, Képzőművészeti főiskola valamint a Zeneakadémia, bár nagy presztízsű intézmények, többnyire nem egy formális vezetői, hanem egy független művészi karrier kezdetét jelentik.¹⁸

Az alábbi táblázat összefoglalóan mutatja a párkapcsolati karriertípusra ható tényezőket a különböző vizsgálati időpontokban és elitszegmensekben (zárójelben az összefüggés iránya)(16. táblázat).

¹⁶ Az 1993-as politikai elitben a 2009-eshez hasonlóan nem találtam szignifikáns összefüggést a függő és a független változók között.

¹⁷ Az 1993-as gazdasági elitben a nemén kívül más függő változó nem mutatott szignifikáns összefüggést a független változóval.

¹⁸ Az 1993-as kulturális elitben egyedül a nem változója mutatott összefüggést a független változóval.

16. táblázat. A párkapcsolati típusra ható tényezők

	1993	2001	2009
Politikai elit	-	nem (+) partner főiskolai diplomája (+) elittag a szűken vett politikai elithez tartozik (-)	-
Gazdasági elit	nem (+)	nem (+) életkor (+)	nem (+) ágazat: szolgáltatás, logisztika (+)
Kulturális elit	nem (+)	nem (+) elittag főiskolai diplomája (-)	nem (+), elittag elitegyetemre járt-e (+)

A politikai elit volt az a szegmens, ahol a legkevésbé sikerült a párkapcsolati típusokat magyarázó változókat találni. Kivétel ez alól a 2001-es politikai elit. Ennél az elitnél az iskolázottabb és férfi partnerek inkább vezetők, ami egybevág előzetes hipotéziseinkkel. Ezen kívül úgy tűnik, hogy a szűkebb, döntéshozó elitre inkább a vegyes karriertípus jellemzi, tehát a hivatásos politikusi réteg partnerei inkább „hátszág”, mintsem „versenytárs” típusú kapcsolatot biztosítanak. Ez az összefüggés azonban a 2009-es politikai elitben nem volt kimutatható. A 2001-es elitminta ráadásul az összes közül a legalacsonyabb elemszámú, így a kapott eredmények mindenképpen óvatosan kezelendők.

A gazdasági és a kulturális elitben stabilan a nemnek van meghatározó szerepe a párkapcsolati típust illetően. A gazdasági elit esetében a további, szignifikáns összefüggést mutató változók mélyebb elemzés nélkül nehezen interpretálhatók, a kulturális elit esetében azonban úgy tűnik, az elittagok intézményi-oktatási karrierje van hatással arra, hogy jellemzően milyen típusú párkapcsolatban élnek. Ne felejtsük el azonban, hogy a választott módszer a kulturális elit esetében a többi elitszegmensnél is nagyobb mértékben alábecsüli a kettős karrieren alapuló párkapcsolatok arányát, hiszen csak a formális vezető beosztások kimutatására alkalmas.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Az elmúlt két évtized magyar elitjéről kirajzolódó kép egy meglehetősen konzervatív, többségében férfiak, méghozzá házas férfiak alkotta csoportot mutat, melyben a nők aránya a kétezres évek végére sem éri el a húsz százalékot. A házasság mint domináns életforma mindkét nembeli elittagokra jellemző, ugyanakkor a nők között több az elvált és az egyedülálló. A férfi elittagoknak átlagosan több gyereke is van, mint a nőknek. Mindez arra utal, hogy a nők számára az elit pozícióba jutás nehezebben összeegyeztethető a hagyományos családmodellben betöltött szereppel, mint a férfiak számára.

Hipotézisem arról, hogy a magyar elit körében magas az iskolázottsági homogámia, mindkét nem körében igazolódott. A vizsgált időszakban a homogámia – ha nem is egészen egyenletesen, de – növekedett, az elittagok partnerei között a diplomások aránya gyorsabban nőtt, mint maguk az elittagok között. A legzártabb ebből a szempontból a kulturális elit, mely nyolcvan százalék feletti arányban a *similis simili* elv alapján választ partnert. Az elemzés az elitegyetemek házassági piacként való működését is megerősítette mindhárom elitszegmens, de leginkább a kulturális elit esetében.

A párkapcsolati típusokkal kapcsolatban azt feltételeztem, hogy a vegyes kapcsolattípus – dolgozó, de nem vezető beosztású házastárs – dominál az elitben. Valóban, mindhárom elitszegmensben ez a leggyakoribb párkapcsolati típus, azonban

a trendeket megvizsgálva egyértelműen látható, hogy a politikai és a gazdasági elitben a kettős karrierre épülő párkapcsolatok, a *power couple*-k aránya jelentősen növekszik, ami fontos változásnak tekinthető. A retradicionális hipotézise, azaz, hogy a kettős karrierre épülő kapcsolatok arányának növekedésével párhuzamosan az olyan párkapcsolatok aránya is nő az elitben, ahol a házastárs (feleség) nem dolgozik, statisztikailag nem igazolható.

A karriertípusokkal kapcsolatos következő hipotézis a nemek közötti eltérésre vonatkozott: azt feltételeztem, hogy az elit női tagjai közül többen élnek kettős karrierre épülő párkapcsolatban. Összességében ez igaznak is mondható, ám fontos szegmentális különbségekkel. A gazdasági és a kulturális elitben egyértelműen gender szempontból meghatározott a párkapcsolatok típusa. A gazdasági elitben a nők körében a vizsgált időszak végére a kettős karrierre épülő párkapcsolatok egyenesen többségbe kerültek (miközben egyébként a férfi elittagok vezető beosztású házastársainak, élettársainak aránya is nőtt). A politikai elit esetében ezzel szemben a vizsgált időszak első évtizedében még szignifikáns gender-különbségek 2009-re már teljesen eltűntek.

A karriertípusokra ható tényezőkkel kapcsolatos további hipotézisek viszont nem igazolódtak: az, hogy első vagy második házasságról beszélünk-e, továbbá – meglehetősen kontrainuitív módon – az, hogy hány gyereke van az elittagnak, nem függött össze azzal, hogy milyen típusú párkapcsolatban él. A gyerekekkel kapcsolatos adataink nem eléggé pontosak, mivel az elittag gyerekeinek száma nem feltétlenül egyezik meg partnere gyerekeinek számával – ez utóbbiról nincs adat, pedig a partner karrierje szempontjából ez lenne az érdekesebb. Ugyanakkor egy lehetséges – hipotetikus – magyarázat a párkapcsolati típus gyerekszámától való függetlenségére az lehet, hogy hosszú távon – legalábbis az elit családjaiban – a gyerekszülés kisebb hatással van a nők karrierjére, mint gondolnánk. A magyar elitben a vizsgált időszakban nem volt jellemző a sokgyerekes, otthon maradó családanya modellje, az egyébként dolgozó és karriert építő anyákat pedig a gyerekszülés inkább talán csak késleltette a vezető pozíció elérésében. Így az adatfelvételek időpontjára, mikor a megkérdezettek átlagosan már ötven év körül jártak, a gyerekszülések hatása már nem volt érezhető.¹⁹

A logisztikus regressziós modellek segítségével különféle demográfiai változókra kontrollálva a párkapcsolati típusok közötti különbséget, az derült ki, hogy a nemek közötti különbségek mögött tényleg a nemek közötti különbségek vannak: az elemzés egyik legérdekesebb eredménye, hogy egyéb demográfiai változók és különösen az iskolázottság kevésbé függ össze a párkapcsolat típusával. Amennyiben tehát az elittag neme, és nem pedig partnerének iskolázottsága (és még kevésbé a gyermekeik száma) befolyásolja, hogy a házas- vagy élettárs vezető beosztásban dolgozik-e, akkor megalapozottan gyanakodhatunk társadalmi normák okozta nemi egyenlőtlenségekre. Különösen érdekes, hogy ahol a gender-különbség nem játszott szerepet (2009-es politikai elit), ott a regressziós módszerrel nem is igen tudtuk magyarázni a párkapcsolati típusokat.

Mindenképpen további kutatás szükséges tehát ahhoz, hogy jobban megértsük, a gender különbségeken túl mi befolyásolja az elit tagjainak párkapcsolattal és karrierrel kapcsolatos életútját. A kvantitatív elemzés eredményei további kérdéseket vetnek fel. A gazdasági elit női tagjai körében a *power couple* életforma dominánssá válása vajon azt jelenti, hogy egy nő számára egyre inkább csak úgy válik lehetségessé bejutni ebbe az elitszegmensbe, ha egy magas pozíciójú férfi partner segíti?

¹⁹ Ugyanakkor lehetséges, hogy az ilyen vagy az őhozájuk hasonló, karriert építő gyermekes nők vezető pozícióba még igen, igazán magas, elitnek számító pozícióba viszont a „késlekedés” miatt már jóval kevésbé jutnak el – ez magyarázhatja a női elittagok alacsonyabb gyerekszámát.

Ha nem azért nő az elitben a *power couple*-k aránya, mert a nők egyre iskolázottabbak, akkor vajon miért? Köze lehet ehhez a növekedéshez a férfi-női munkamegosztás változásának, vagy a fizetett háztartási és gyereknevelési segítség elterjedésének? Mi az a tényező az elittagok életútjában, ami a politikai elitet párkapcsolati szempontból a másik két szegmenstől megkülönbözteti? Valóban a politikai elit lenne a párkapcsolatok szempontjából a legkevésbé egyenlőtlen elitszegmens?

Ezekre és az ezekhez hasonló kérdésekre az elit tagjaival valamint házas- és élettársaikkal a jövőben elkészítendő mélyinterjúk kutatás adhat választ.

HIVATKOZÁSOK

- Andorka R. (1991). A házasság társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In: Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Budapest: Gondolat, 20-39.
- Bittman, M. – P. England – N. Folbre – L. Sayer – G. Matheson (2003) When does gender trump money? Bargaining and time in household work. *American Journal of Sociology*. 109: 186-214.
- Becker, G. S. (1981) *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, G. S. (1985) Human capital, effort, and the sexual division of labor. *Journal of Labor Economics*, (3) 1. 33-58.
- Bertrand, M. – Kamenica, E. – Pan, J. (2013). Gender identity and relative income within households. NBER Working Paper No. 1902
Hozzáférhető: <http://www.nber.org/papers/w19023> [letöltve: 2013-03-03]
- Blau, P. M. – J. E. Schwartz (1984) *Crosscutting Social Circles*. New York: Academic Press.
- Budig, M. J. – England, P. (2001) The wage penalty for motherhood. *American Sociological Review*. 66: 204-225.
- Bukodi E. (2002). Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben. *Szociológiai Szemle* 2. 28-58.
- Coltrane, S. (2004). Elite Careers and Family Commitment: It's (Still) about Gender. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*; 596; 214.
- Czibere I. (2011) Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között. In: Kovách I. (szerk.): *Elit a válság korában*. Budapest: MTA PTI – Argumentum. 337-392.
- Dahl, R. 1971. *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven – London: Yale University Press.
- Diem-Ville, G. – J. Ziegler (2000). Family Characteristics. In: M. Vianello – G. Moore (eds.) *Gendering elites: Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. Palgrave Macmillan.
- DiMaggio, P. – J. Mohr (1985) Cultural capital, educational attainment, and marital selection. *American Journal of Sociology*, 90: 1231-1258.
- Dribe, M. – M. Stanfors (2010) Family life in power couples: Continued childbearing and union stability among the educational elite in Sweden, 1991–2005. *Demographic Research* Vol. 23. 847-878.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2013). Family systems and family values in 21st-century Hungary. In: Rajkai Zs.(ed.): *Family and Social Change in Socialist and Post-Socialist Societies: Change and Continuity in East Europe and East Asia*. Brill. Forthcoming.
- Esseveld, J. – G. Anderson (2000) Career life-forms. In: M. Vianello – G. Moore (eds.) *Gendering elites: Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. New York: Palgrave Macmillan, 189-204.

- Fodor É. (2009) Women and political engagement in East-Central Europe. In A. M. Goetz (ed.) *Governing women : women's political effectiveness in contexts of democratization and governance reform*. Vol. 5. Routledge/UNRISD research in gender and development 5. New York: Routledge, 112-128.
- Hodges, M. J. – M. J. Budig (2010) Who Gets the Daddy Bonus?: Organizational Hegemonic Masculinity and the Impact of Fatherhood on Earnings. *Gender & Society* December 1, 24: 717-745.
- Ilonszki G. (ed.) (2004) *Women in Decision-making. CEE Experiences*. Budapest: OSI.
- Ilonszki G. –Antic, M. G. (2003) *Women in parliamentary politics*. Ljubljana: Peace Institute.
- Jacobs, J. J. – F. Furstenberg (1986) Changing places: conjugal careers and women's marital mobility. *Social Forces*, 64: 714-732.
- Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the corporation*. New York: Basic Books.
- Kenny, L. W. (1983) The accumulation of human capital during marriage by males. *Economic Inquiry*, 21; 223-31.
- Killewald, A. (2013) A Reconsideration of the Fatherhood Premium: Marriage, Coresidence, Biology, and Fathers' Wages. *American Sociological Review*. February 1, 2013 78: 96-116.
- Kovács I. (szerk.) *Elitek a válság korában*. Budapest: MTA PTI – Argumentum.
- Kristóf L. (2011). A magyar elit iskolázottsága. *Educatio* 3. 442-446.
- Kopp M. – Skrabski Á. (2006) A támogató család, mint a pozitív életminőség alapja. In: Kopp M. – Kovács M. (szerk.) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis. 220-232.
- Lőrincz L. (2006) A vonzás szabályai. Hogyan választanak társat az emberek? *Szociológiai Szemle* 2. 96-110.
- Nagy B. (2001) *Női menedzserek*. Budapest: Aula.
- Nagy B. (2007) A társadalmi nem szerepe a vezetésben Magyarországon. In: Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 110-121.
- Nagy B. (2009) Női vezetők. In: Nagy I. – Pongrácz T. (szerk.) *Szerepváltozások 2009*. Budapest: Társi-SzMM, 52-64.
- Neale, J. (2000) Traditional or New Ways of Living. In: M. Vianello – G. Moore (eds.) *Gendering elites: Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Palasik M. – Sípos B. (szerk) (2005) *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs?* Budapest: Napvilág.
- Presser, H. B. (1994) Employment schedules among dual-earner spouses and the division of household labor by gender. *American Sociological Review*. 59: 348–364.
- Schultz, T.W. (1974) *Economics of the Family*. Chicago: University of Chichago Press.
- Szelényi Sz. – Szelényi I. – Kovács I. (1995) The Making of the Hungarian Post-Communist Elites: Circulation in Politics and Reproduction in the Economy. *Theory and Society*, (24) 5: 697-722.
- Vianello, M. – G. Moore (eds.) (2000) *Gendering elites: Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. New York: Palgrave Macmillan.

FÜGGELÉK: AZ ELITFELVÉTELEK MINTÁJA

Az 1993-as mintától kezdve a pozicionális mintában az egyes elitzseggmensek adatbázisai időben összehasonlíthatók.

Az 1993-as, 2001-es és 2009-es politikai elitfelvételek alapsokaságát *A magyar közélet kézikönyve* aktuális kiadásában szereplők alkották. Az 1988-as elit mintáját levéltári adatok alapján állította össze Hubai László történész.

Politikai elit

1993

Kvóta	N	%
1988-as politikai elit		
MSZMP felsővezetése	24	5
MSZMP középvezetése	132	25
parlament, minisztériumok, pártbürokrácia	206	39
területi közigazgatás	39	8
tömegszervezetek	99	19
diplomácia	23	4
Összesen	523	100
1993-as politikai elit		
parlament, kormány, központi közigazgatás	161	83
önkormányzatok	33	17
Összesen	194	100

2001

Kvóta*	N	%
<i>Köztársasági elnök hivatala</i>	6	4
<i>kormány</i>	8	6
<i>önálló állami szervezet</i>	7	5
<i>parlamenti képviselő</i>	20	14
<i>országos kisebbségi önkormányzat</i>	3	2
<i>közigazgatási hivatal</i>	2	1
<i>fővárosi és kerületi polgármesteri hivatal</i>	2	1
<i>megyei önkormányzatok</i>	1	1
<i>parlamenti pártok</i>	1	1
<i>nem parlamenti pártok</i>	5	3
<i>társadalmi szervezetek</i>	23	16
<i>nemzetiségi, etnikai önkormányzat</i>	4	3
<i>sport és egyéb szövetség</i>	6	4
<i>szakszervezet</i>	17	12
<i>gazdasági szövetségek</i>	15	11
<i>pénzügyi szervezetek</i>	3	2
<i>kamarák</i>	8	6
<i>egyházak, felekezetek</i>	10	7
Összesen	141	100

*dőlt betűvel szedve a szűken vett politikai elitbe, simán szedve a tágabb, közéleti elitbe soroltak

2009

Kvóta*	N	%
<i>Magyar köztársaság</i>	7	2
<i>Országgyűlési képviselők</i>	27	6
<i>Kormány: kormány, min. elnöki hivatal, minisztériumok</i>	20	5
<i>Önálló állami szervezetek</i>	27	7
<i>EU (Magyarország és az Európai Unió)</i>	4	1
<i>Önkormányzatok</i>	55	14
<i>Pártok</i>	7	2
<i>Társadalmi szervezetek</i>	51	13
<i>Nemzeti etnikai szervezetek</i>	9	2
<i>Sportszervezetek</i>	18	4
<i>Szakszervezetek</i>	71	18
<i>Gazdasági szövetségek</i>	47	12
<i>Pénzügyi szervezetek</i>	12	3
<i>Kamarák</i>	14	3
<i>Egyházak, felekezetek</i>	31	8
Összesen	400	100

*dőlt betűvel szedve a szűken vett politikai elitbe, simán szedve a tágabb, közéleti elitbe soroltak

Gazdasági elit

A minta kiválasztása a Hoppenstedt Bonnier cégbázisán alapul, így a gazdasági elitet alapvetően menedzserelítéként definiálja. 1993-ban 578 (az 1988-as gazdasági elitből pedig 102) 1997-ben 582, 2001-ben 492, míg 2009-ben 457 cégvezetővel vettünk fel kérdőívet. A mintába 1992-ben a legalább 100 millió forintot, 1997-ben 200 millió forintot, 1999-ben 500 millió forintot meghaladó árbevételű cégek vezetői kerültek. 2009-ben a 2 milliárd forint árbevétel feletti cégek vezetői tartoztak a gazdasági elitfelvétel alapsokaságához.

Kulturális elit

1993

Kvóta	N
1988-as kulturális elit	187
1993-as kulturális elit	159

Az 1988-as és 1993-as minta pozícionális: akadémikusok, tudományos, kulturális intézetek vezetői, tájékoztatási intézmények vezetői, napi-, heti- és havilapok vezetői találhatóak meg benne. 2001-ben és 2009-ben ez a minta kiegészült rangos tudományos és művészeti díjak (Kossuth-díj, Széchenyi-díj, Ybl-díj, József Attila-díj, stb.) kitüntetettjeivel, könyv- és lemezadási listák vezetőivel, valamint a *reputációs* elitcsoporttal, melyet a pozícionális minta megkérdezettjeinek véleménye alapján (kiket tekintenek a magyar kulturális élet legnagyobb alakjainak) állítottak össze.

2001

Kvóta	N	%
Akadémikusok	49	11
Tudományos, kulturális intézetek vezetői	63	14
Tájékoztatási intézmények vezetői	27	6
Egyetemek, főiskolák vezetői	14	3
Napilapok vezetői	8	2
Heti-és havilapok vezetői	52	12
Művészeti és tudományos díjazottak	150	33
Könyvúzenészek	24	5
Könyveladási toplista	20	5
Reputációs elit	42	9
Összesen	449	100

2009

Kvóta	N	%
Akadémikusok	50	10
Tudományos, kulturális intézetek vezetői	52	10
Tájékoztatási intézmények vezetői	27	5
Egyetemek, főiskolák vezetői	15	3
Napilapok vezetői	8	2
Heti-és havilapok vezetői	52	10
Művészeti és tudományos díjazottak	150	30
Könnnyűzenészek	25	5
Könyveladási toplista	22	4
Reputációs elit	100	20
Összesen	501	100